

IV. mezinárodní symposium o zachování a obnově historických zahrad
"Historické zahrady v současnosti"

16. - 20. září 1977

Kroměříž - Praha

Československá socialistická republika

Ing. PAVOL ŠIMKOVIC, CSc.

ČSSR

"Obnova historických parkov s prihliadnutím na ich dendrologické
hodnoty"

Žijeme v dobe prevratných zmien. Sú to zmeny, ktoré prevažne znamenajú pokrok, napredovanie. Všetci pozorne sledujeme rodiace sa premeny a sympatizujeme s tým, čo znamená pokrok. Na druhej strane však patríme medzi tých, čo bojujú za záchranu umeleckých a tvorčích výdobytkov minulosti. Nie je nám ľahostajné, aký stíha osud toto bohatstvo a aký ho očakáva vývoj. Máme v tomto smere záujem aktívne sa zapojiť a spoločnosti odovzdať všetky naše postrehy a poznatky.

Vo svojom príspevku "Obnova historických parkov s prihliadnutím na ich dendrologické hodnoty" zameralam sa predovšetkým na krajinársky park. Som tej mienky, že najväčšie problémy záchrany pozoruhodných historických prejavov v dendrologickej skladbe sa práve ukazujú u tohto typu úprav. Na druhej strane však práve u tohto parkového štýlu môžeme postrehnúť najrozmanitejšie formy používania drevín, na vyjadrenie určitej výtvarnej myšlienky.

Záchranu kultúrnych hodnôt u záhrad a parkov sa zabezpečuje zväčša dvojakou cestou, buď sústavnou kultiváciou a ochranou vyskytujúcich sa hodnôt, alebo ich postupnou alebo jednorázovou obnovou, formou renovácie, reštitúcie alebo rekonštrukcie. Okrem toho záchrana čiastkových hodnôt sa zabezpečuje cestou ich vhodného začleňovania do kompozíc nových. Nie všetko je možné a účelné chrániť, zväčša len to najhodnotnejšie. Význam záchrany kultúrnych hodnôt minulosti je nepochybný - označuje sa za základ kontinuity ich vývoja.

V historických záhradách vidím odkaz minulosti. V dnešnom svete predstavujú resp. mali by predstavovať klenotnicu prvkov parkovej kultúry jednotlivých historických

období. Naša generácia, ako by si túto ich funkciu neuvedomovala a neoceňovala, lebo s nevhodne využívanými a žiaľ i zanedbanými historickými záhradami môžeme sa stretnúť nielen na vidieku, ale aj v niektorých mestách. Je to veľká škoda, lebo nevyužívať alebo nesprávne využívať umelecké hodnoty, medzi ktoré záhradné celky alebo ich časti nepochybne patria, je dôkazom prechodného zníženia úrovne kultúry v tejto sfére umenia.

Porast rastlín je pre záhradu park rozhodujúcim prvkom, bez neho nezvykávame označovať priestory záhradami, sám o sebe však netvorí záhradu. Záhradu z neho vytvára až človek, keď ho podmaňuje zásadám umenia. Záhrada, park je teda jednoznačne dielom človeka. Predstavuje vždy niečo umelé. Je to kompozícia živých a neživých prvkov, ktoré sú zostavené podľa princípov sledujúcich istý estetický a emocionálny účinok a v tomto duchu je aj udržiavaná. Pod historickou záhradou rozumieme, architektonickú a rastlinnú kompozíciu, ktorá z hľadiska dejín a umenia predstavuje objekt verejného záujmu.

V našej krajine takéto záhrady spadajú v prevažnej väčšine pod ochranu zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti alebo zákona o štátnej ochrane prírody a sú vyhlásené za chránené. Sú teda objektami verejného záujmu.

Samotný fakt, že tieto záhrady spadajú pod ochranu dvoch zákonov poukazuje na to aký význam venuje štát záchrane ich obsahu. Na druhej strane prináša to do problematiky ochrany dve hľadiská, ktoré nemusia, ale môžu byť odlišné, protichodné.

Možno Vás prekvapuje toto moje tvrdenie a budete to považovať za absurdum, čo v podstate aj je, lebo dohoda v spôsobe ochrany je možná vždy a všade.

Uvádžam to však z toho dôvodu, že ďalší vývoj historických krajinárskych parkov /miestami ich voláme aj

prírodne krajinárskymi, alebo anglickými/ nadobudne úplne iný charakter, ak objekt spadá pod vplyv zákona o štátnej ochrane prírody, ako keď bude pod vplyvom aspektov ochrany zákona o pamiatkovej starostlivosti. Čiže inými slovami iný vývoj nadobudne park, nad ktorým bude mať dozor biológ, ako keď nad jeho vývojom bude dozerať tejto oblasti sa špecializujúci historik umenia. Prečo bude tomu tak, myslím si, nie je potrebné podrobnejšie rozoberať. K tomu už iba toľko, že ideálom je, ak obidva aspekty zohľadňuje jedna osoba. Žiaľ však takých osôb je málo, podobne ako je všeobecný nedostatok dobrých tvorcov záhradných, parkových či krajinárskych kompozíc. Pritom záchrana historických hodnôt parku je v určitom zmysle tvorbou. Málo ktorý historik, historik umenia u nás je ochotný a schopný zaoberať sa prejavmi a kritériami umenia vo sfére, kde dominujú meniace sa prírodné elementy, tak ako málokto ktorý biológ či technik s biologickým zameraním sa odváži zasahovať do sféry umenia. To, čo je výtvarným prejavom /umeleckým dielom/ vo sfére záhrady, parku, dá sa síce podobne ako vkus citovo intuitívne spoznať, nie zriedka však ťažko definovať.

Tým, že v profesionálnej sfére je nedostatok ľudí, ktorí sa zaoberajú spoznávaním a hodnotením umeleckých hodnôt, ktoré sú resp. boli vyjadrené zoskupeniami rastlín, stáva sa, že pri procese hodnotenia celku dochádza k vyššiemu ohodnoteniu fyzických prvkov, ako výtvarného prejavu, ktoré samy vyjadrujú. Vidieť to napr. už z toho, že najväčšia pozornosť je venovaná ochrane porastu.

Stromy vo všeobecnosti si túto pozornosť zasluhujú. Ved' ony zväčša tvoria základnú kostru parku, a sú spomedzi živých prvkov tým elementom, ktorý najdlhšie vyjadruje výtvarnú myšlienku. Popritom ešte plnia dôležité funkcie biologického činiteľa. V tejto oblasti je u nás

ochrana drevín zväčša dobre zabezpečená, aj keď sa stáva, že dôjde k problematickému výrubu. Vďačíme predovšetkým lepšej osvetovej práci i vyššiemu všeobecnému vzdelaniu, ktoré sa dostáva nášmu obyvateľstvu. Najmä v mestách je obyvateľstvo priam zainteresované na ich ochrane a badať už i zvyšujúci záujem o dendrologické aspekty. Pomáha v tom smere i zvyšujúci sa počet publikácii, zaoberajúcich sa dendrologickou skladobou našich parkov.

Tu by som chcel upozorniť aj na záslužnú prácu Výskumného ústavu okrasného sadovníctva a v Pruhoniciach, Slezskeho múzea v Hradci u Opavy a Mlynaského arboreta pri Zlatých Moravciach, ktorí podrobne inventarizovali dreviny početných parkov a v tejto práci stále systematicky pokračujú.

Poznanie druhovej skladby parku resp. súpis druhov a vymenovanie inak pozoruhodných drevín parku je rozhodne veľmi dôležitým informatívnym podkladom o parku.

Predstavuje však len jeden aspekt, ktorý z pohľadu záchrany kultúrnych hodnôt parku nemusí byť rozhodujúci. Keby totiž bohatosť zastúpenia druhov v parku bola rozhodujúcim činiteľom, predstavovali by arboreta, alebo botanické záhrady spomedzi parkov celky najhodnotnejšie. Vieme však, že tomu tak nie je.

Je tu celý rad ďalších aspektov dendrologickej skladby parku, ktoré sú resp. mali by byť predmetom ochrany či už zo stanoviska pamiatkovej starostlivosti, alebo ochrany prírody. Napr. aspekty, ktoré sú odrazom či vyjadrením uplatnenia a spôsobu použitia drevín v danej kompozícii. Každá doba využíva a upravuje si prostredie podľa vlastných kritérií a zásad. Tieto sú odrazom materiálnej základne i nadstavby, t.j., stupňa poznania, úrovne techniky a pod., ktorá jej prislúcha. V priebehu historického vývo-

ja tak vznikli diela rozmanitého estetického emocionálneho účinku s rozdielnou funkčnosťou.

Tieto kritéria a zásady sa odrazili i vo sfére rastlinnej skladby, o čom myslím nemožno pochybovať. Ak chránime historické záhrady ako pamiatky, teda ako objekty vývoja kultúry, je dôležité poznať tieto znaky, charakterizovať ich, dôsledne ich vyhodnocovať a to v každej fáze vývoja.

Myslím si, že ak pamiatka je napr. reprezentantom parkovej kultúry obdobia prvej fázy vývoja krajinárskeho parku u nás, mal by obsahovať prvky predovšetkým toho obdobia. Z toho dôvodu javí sa mi aj dôležité, aby pri vyhlásení parku za pamiatku bol podrobne charakterizovaný predmet ochrany i vo sfére dendrologickej skladby. Iba tak je možné vytvoriť dobrú základňu, východiskový bod i pre záchranu kultúrnych hodnôt vo sfére živej prírodnej zložky parku. Najmä pri obnove historických hodnôt sa prejaví dôležitosť tohto opatrenia.

Pri tvorbe resp. i zabezpečovaní ochrany krajinárskych kompozícií je potrebná určitá voľnosť. Aby sa táto nevymkla spod kontroly, je potrebné vymedziť hraničné body, lebo inak dochádza veľmi ľahko k zániku, zotretiu rozhodujúcich dobových znakov a vytvoreniu tzv. nečasovej kompozície. Prevažná väčšina našich krajinárskych parkov vývojovo tomu inklinuje, či už v druhej skladbe, alebo pri uplatňovaní drevín všeobecne.

Prejavuje sa to v rozličných dobových dendrologických faktoroch, ktoré zhruba zoskupujem do 4 skupín.

Prvú skupinu tvorí výber druhov resp. ich chymér a ich uplatnenie. Najčastejším priestupkom býva nerešpektovanie časovosti ich zastúpenia resp. aj početnosti ich zastúpenia. Treba si uvedomiť dobu vzniku chyméru resp.

kedy sa druh vôbec začal používať v parkoch. Tak ako rušivo pôsobí výsadba ruží polyantiek na renesančnom parterri, alebo strieborný smrek - *Picea pungens glauca* /Beissn./ v barokovej kompozícii, pôsobí napr. i hromadná výsadba kaliny vrásčitolistej - *Viburnum rhytidophyllum* /Hemsl/ ako krycej kriviny v krajinárskom parku 19. stor.

Druhá skupinu tvoria faktory, ktoré ovplyvňujú v kompozícii optické efekty, napr. farebnosť, textúra a pod. Nie všetky vývojové fazy krajinárskeho parku mali rovnaký zmysel pre farebnosť a jej intenzitu.

Tretiu skupinu tvoria faktory, ktoré sa zúčastňujú na priestorovotvorných efektoch. Spôsob využívania týchto faktorov sa časove zdokonalova. Aplikácia niektorých mala už svoj vrchol a odvety majú skôr klesajúcu tendenciu z dôvodov obmedzených možnosti aplikácie, iné sa zdokonaľujú. Najčastejším prehrešením býva nerešpektovanie časovosti, resp. predčasná likvidácia hodnotných dobových prejavov a uplatňovanie nových.

Štvrtú skupinu tvoria faktory, ktoré ovplyvňujú rastlinno spoločenstvo efekty napr. spôsob zoskupovanie, miera uplatnenia, zastúpenia, využitie poznatkov z rastlinnej sociológie, ekológie a pod. Najčastejšie sa prebrešuje voči časovosti miere uplatnenia, ignorácia sociolog. skladby a pod.

Spomenuté faktory majú teda svoj odraz v parkovej kompozícii v jej dobových prejavoch. Zisťovať, skúmať a charakterizovať nie je záležitosťou jednoduchou, najmä ak chceme v rámci prieskumu odlíšiť od seba prvky umelé od prirodzených resp. celý prieskum sa realizuje v narušenej kompozícii historického parku, kde v prírodnej zložke sa už odráža i rozdielny stupeň prirodzeného vývoja. Neraz pri takom prieskume zisťujeme, že miera uplatnenia prvkov prirodzeného vývoja je už tak značná, že objekt

z tohto aspektu je hodnotnejší, ako z aspektu pamiatkovej starostlivosti. To je aj jeden z dôvodov, prečo záhrady a parky u nás je možné chrániť z hľadiska pamiatkovej starostlivosti i ochrany prírody. Miera zastúpenia hodnotných prvkov jedného, či druhého aspektu zohrávajú resp. mali by zohrávať rozhodujúcu úlohu pri určení rozhodujúceho aspektu ochrany.

Dokumentácia o vývoji našich historických záhrad a parkov nie je u každého celku rovnako bohatá. Pre určenie zásad ochrany z aspektu pamiatkovej starostlivosti, resp. získanie uceleného pohľadu na doterajší vývoj celku je potrebné realizovať podrobné prieskumy lokality resp. pristúpiť k analýze pomocných podkladov. Osobne mám v tomto smere zaužívaný tento postup

- 1/ podrobne sa oboznámim so všetkými prístupnými podkladmi o historickom vývoji lokality a jeho najbližšieho okolia;
- 2/ oboznámim sa s fyzicko-geografickou a geografickou charakteristikou územia a zostavím si z údajov, ktoré majú vplyv na výber prvkov kompozície, tabuľkový prehľad;
- 3/ provediem floristický a kompozičný prieskum lokality v rámci ktorého zisťujem z hľadiska dendrologických faktorov druhovú skladbu s ich percentuálnym zastúpením, a u vybraných jedincov zaznamenávam si bližšiu dendrologickú charakteristiku;
- 4/ zisťujem a zaznamenávam si prvky, ktoré poukazujú na umelý i prirodzený pôvod skladovných prvkov samostatných celkov kompozície;
- 5/ zisťujem a zaznamenávam si prvky, ktoré súvisia s efektami optickými, priestoro-tvornými a rastlinno-spoločenskými;

- 6/ zaznamenávam všetky fragmenty zaniknutých kompozičných celkov;
- 7/ pristúpim k vyhodnoteniu všetkých údajov a zároveň ich zoskupovaniu podľa povahy, vecí;
- 8/ pre zistené významné vývojové fázy zhotovujem si bližšiu charakteristiku ich obsažnosti;
- 9/ získané údaje porovnávam s údajmi získanými pri prieskume analogických celkov, resp. údajmi uvedenými v odbornej literatúre.

Poznatky z prieskumu tvoria dôležité podklad pre formovanie zásad ochrany a určenie obnovy. Získané údaje nie vždy sa prihovárajú za obnovu určitej vývojovej fázy parku, ale skor za využitie komplexnosti prvkov rôzneho pôvodu. I postupnou cestou vznikali zaujímavé a hodnotné kompozície. V čom spočíva ich výtvarná hodnota treba však v zásadách ochrany vždy bližšie špecifikovať.

Prevažná väčšina našich záhrad je súčasťou významných stavebných pamiatok. Vzťah medzi objektom a parkom je nepochybný. Nie zriedka sa hovorí o kompozičnej jednote a neoddeliteľnosti jedného od druhého bez toho, aby nedošlo k znehodnoteniu obidvoch. V tomto smere stavebný objekt vo svojom najbližšom okolí je prírodnému zázemiu zväčša nadradený a prevažne zmeny vo vonkajšom vzhľade a vo využívaní kaštieľa si vynucujú i zmeny v úprave prírodného zázemia. Tieto zmeny nemuseli a nemusia zasiahnuť celú kompozíciu parku. Krajinárske parky podstatne viac ako architektonické poukazujú na samostatnosť vývoja vo sfére výtvarného prejavu, najmä vo výbere a spôsobe uplatnenie prírodných elementov. Ak ako záhradníci či záhradní architekti chceme upozorniť na odlišné formy používania prírodných elementov v priebehu historického vývoja najmä vo sfére rastlinnej skladby, sú pri obnove kra-

jinárskeho parku pre to rovnaké podmienky, keď ešte nie lepšie, ako sú pri obnove celku pravidelného. Treba si však neustále uvedomovať, že nie nápadnosť a módna ľubivosť prvkov robia z historického parku hodnotnú pamiatku, ale predovšetkým pravdivosť uplatnenia prvkov v ich historickej podobe. Nie vek stromov, ale spôsob zoskupenia, uplatnenia robia celok historickým.